

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ВИМІРИ МИСТЕЦТВА

УДК 378.037

**Криволапов Михайло Олександрович,
Криволапов Богдан Михайлович**

Висвітлення сучасних проблем культурно-мистецького життя Києво-Печерської лаври

У статті висвітлено роль Києво-Печерської лаври в просвітницькій та релігійній діяльності, у вихованні багатьох поколінь діячів культури та мистецтва. Порушено важливі проблеми стану сучасної української культури, мистецтва і науки.

Ключові слова: культура, мистецтво, наука, просвітницька, релігійна діяльність.

Криволапов М.А., Криволапов Б.М.

Освещение современных проблем культурной жизни Киево-Печерской лавры

В статье освещена роль Киево-Печерской лавры в просветительской и религиозной деятельности, в воспитании многих поколений деятелей культуры и искусства. Затронуты важные проблемы состояния украинской культуры, искусства и науки.

Ключевые слова: культура, искусство, наука, просветительская, религиозная деятельность.

Mykhailo Kryvolapov, Bogdan Kryvolapov

Coverage of Current Issues in Cultural and Artistic Life of Kyiv-Pechersk Lavra

The article highlights the role of the Kyiv-Pechersk Lavra in religious activity as well as its role in education of many arts and cultural workers generations. The current problems of Ukrainian culture, art and science are also covered in this article.

Key words: culture, art, science, education, religious activity.

Нещодавно Україна урочисто відзначала 1025-ту річницю прийняття християнства. Слід зазначити, що значну роль у формуванні світоглядних позицій та розповсюдженні християнської моралі відіграла Києво-Печерська лавра. Адже ще з часів Київської Русі — це був релігійний центр. До Лаври, як у Мекку, тягнувся люд з усієї Європи, щоб помолитися, помилуватися красою архітектурних споруд і вишуканим мистецтвом талановитих художників, які протягом століть оздоблювали храмові будівлі.

Архітектура, вівтарі, ікони, фрески сприймалися як диво. Часом люди й не підозрювали, що усе це створили вихідці з селян, міщан, які

після довгих років навчання згодом ставали прославленими на весь світ митцями.

Протягом століть Лавра дбала про розвиток мистецтва, широкого розмаху набула й культурно-просвітницька діяльність. Саме тут вперше в історії України поруч з релігійною літературою з'являються наукові твори на філософську, історичну тематику, абетки. У Лаврі працювали художники, історики, літератори, вчені-філософи. Особливо активізувалась культурно-просвітницька діяльність, коли при Лаврі було засновано друкарню та в період національно-визвольної боротьби українського народу. У XVI–XVII ст. книги лаврської друкарні були добре відомі в Болгарії, Білорусі, Молдові, Польщі, Росії.

Серед випускників іконописної, малярської й загальноосвітньої шкіл Лаври було чимало видатних релігійних діячів, художників, вчителів, літераторів не тільки в Україні, а й у Східній Європі. Вона була своєрідним культурно-просвітницьким осередком, де зароджувались і формувались основи національної культури.

Проте, на жаль, сьогодні, попри таку значущу роль Києво-Печерської лаври, більшість з нас має поверхові знання про її діяльність. Та це й не дивно. Адже до цього часу немає фундаментального наукового дослідження про цілісну історію культурно-просвітницької діяльності Лаври та ту роль, яку вона відіграла у становленні й розвитку нашої національної культури. Ті ж окремі фрагменти й відомості, що розпорошені по різних виданнях, не дають цілісного уявлення про діяльність цього всевітньо відомого культурного осередку.

Навіть високопосадовці, причетні до національної культури України, часом не уявляють, яке величезне історичне значення має Києво-Печерська лавра, її традиції та вплив на формування духовності нації. Тому вона і сьогодні позбавлена тієї уваги, на яку заслуговує у час духовного занепаду. Адже, на нашу думку, Києво-Печерська Лавра є однією з тих національних святинь, що могла б допомогти здолати духовну кризу нашого суспільства.

На жаль, ми багато не зберегли з того, що успадкували від попередніх поколінь, тож і далі втрачаємо ту основу, на якій здатна відродитися духовна культура. Протягом століття руйнувалися храми, в яких розташовувалися конюшні, складські приміщення, свинарники, виробничі цехи. Усе це аж ніяк не допомагало збереженню пам'яток, що створювались такою нелегкою і виснажливою працею нашого талановитого народу упродовж багатьох століть.

Відомо, що ще в XI ст. саме в Лаврі були засновані іконописна майстерня та майстерня з виготовлення смальти. Іконописом займалися київські та грецькі майстри на чолі з видатним художником і культурним діячем Алімпієм. Лаврські іконописці брали участь в оздобленні Успенського собору.

Пізніше, у XVII ст., архимандрит Лаври Петро Могила заснував загальноосвітню школу. Судячи з переліку предметів, які вивчали учні, можна було без перебільшення стверджувати, що цей навчальний заклад практично прирівнювався до вишу. Тут вивчали теологію, діалектику, риторику, арифметику, геометрію, астрономію, музику тощо. Розташована школа була на території Троїцького монастиря.

Архівні матеріали свідчать, що в Лавру протягом XIV–XVIII ст. потягнулася не тільки

молодь з міст і сіл України, а й видатні просвітителі та художники з багатьох країн Європи. Так, з 1755 року в Лаврі працював і керував іконописними майстернями відомий італійський художник В. Фредеріче.

У 1615–1616 рр. Єлисей Плетенецький, запросивши до Києва таких граверів, як Памва Беринда і Тарасій Земка, засновує при Лаврі друкарню. Ці майстри були одночасно художниками, письменниками і видавцями. Вже 1617 року в лаврській друкарні було надруковано Часослов, а в 1618–1619 рр. — Анфологон. Крім багато ілюстрованих книг релігійного змісту (Євангелій, служебників, анфологонів, требників, акафістів і бесід), друкувалися твори з історії, філософії та літературні. За свідченням Павла Алепського, видавалися популярні гравюри великого формату, що було важливо для естетичного виховання населення. Крім того, друкарня займалася виготовленням «рисунків на великих аркушах — види Києва, образи святих» тощо.

Лаврською друкарнею у 1623 році були видані «Бесіди Іоанна Златоуста». За період з 1624 по 1639 рік вийшла низка високохудожніх ілюстрованих видань, серед яких Тріодь цвітна, «Душекорисні навчання» Авви Дорофея, Акафіст, «Євангеліє учительное», «Оповідання про чудеса в Києво-Печерському монастирі», Требник, Апокаліпсис, Патерик Печерський тощо.

Про високу художню і поліграфічну якість видань Києво-Печерської лаври вже на той час було відомо в багатьох країнах Європи. У світських виданнях художники-гравери відбивали наростання визвольних ідей, боротьбу народу за свою національну незалежність. Слід додати, що окремі ксилографічні дошки, з яких тоді друкувалися книги, дійшли і до нашого часу. А це, своєю чергою, нашою думкою про те, чому б не видати найбільш цікаві сюжети художників тих часів, створити унікальне подарункове видання!

У Лаврській друкарні виходили друком такі книги, як «Алфавіт духовний» (1710), поетичні твори І. Максимовича, «Ифика ієрополитика, или Философія нравоучительная символами и пріудоблениями изъяснена к наставленію і пользѣ юным» тощо.

Надруковані літературні твори того часу свідчать про зростаючий престиж художника, про те, з якою увагою і шанною ставилися до його праці. «Відчувається пошана до його творчості, піднесеної над повсякденням особистості», — зазначав відомий дослідник П. Жолтовський у своїй книзі «Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст.» (1983). Художника вважали борцем за світле і добре, який висту-

пає проти злого і темного. Саме так сприймалася його творчість. Ця думка красномовно висловлена у передмові до Апостола, виданого друкарнею Києво-Печерської лаври у 1695 році [1, 173].

З деяких наукових досліджень, архівних документів відомо, що «замовники» не тільки виплачували значні кошти художникам (малюрам і граверам) за їхні твори, а й утримували на повному пансіоні (житло, їжа, матеріали). За визначний внесок митців і просвітителів, що працювали в Лаврі, навіть ховали як святих. Так, прославленого художника Алімпія Галика було поховано в Успенському соборі, а на честь художників (ще з XVII ст.) одну з веж Києво-Печерської лаври назвали «Малюжною».

Про високий професійний рівень митців Києво-Печерської лаври та їхніх учнів до нас дійшло багато схвальних відгуків тих часів як з України, так і з-за кордону. І це не випадково. Адже програма Лаврської школи мала свою методичну систему і не відрізнялась від методики Київської академії. Малюнки учнів цієї школи XVII–XVIII ст. за своїми художніми якостями навіть де в чому перевершували твори їхніх колег, що навчалися в Київській академії. У вже згаданому дослідженні П. Жолтовський зазначав: «Як свідчать малюнки вихованця Київської академії, відомого мандрівника Василя Григоровича-Барського, процес малювання в цьому закладі був близьким до навчання в малярні Києво-Печерської лаври» [1, 175].

Упродовж багатьох років на території Лаври існувало художнє училище. Звідти вийшло багато талановитих митців, які й зараз є гордістю нашої художньої культури. Проте були й такі потужні виробничі майстерні, які діяли й до наших часів. Так, донедавна на території Лаври у 21-му корпусі розташовувалася така організація, як «Театромонтаж» з найпотужнішими верстатами, пресовими і зварювальними механізмами, що постійно деформували не тільки приміщення цього корпусу, а й інші лаврські будівлі, у тому числі й Історичної бібліотеки, Музею театрального, музичного та кіномистецтва України тощо.

Розглядаючи історію культурно-просвітницької діяльності Лаври, слід зазначити, що її будівництво тривало протягом багатьох віків і відбувалось за активної участі художників, архітекторів, будівельників. У найбільш активні періоди творчої і просвітницької діяльності на території Лаври мешкали цілі «колонії» художників. До цього часу збереглися будівлі, де вони жили і працювали. Тобто, Лавра упродовж багатьох віків була своєрідним осередком,

де створювались художні цінності, шедеври світової культури.

Досить згадати, що саме з Лаврою пов'язана діяльність таких видатних діячів культури і мистецтва, як І. Галятовський, Г. Левицький, Алімпій Галик, Феоктист Павловський, брати Олександр і Леонід Тарасевичі, І. Мигура, І. Щирський, О. Рокачевський, О. Судомора.

Як і Києво-Печерська лавра, 30-й корпус має свою славетну історію, тож цю будівлю варто було б віднести до визначних пам'яток культури. Будинок був зведений на території Лаври наприкінці XIX ст. Проектувався і споруджувався корпус спеціально для художньої школи та іконописних майстерень, які існували в цьому приміщенні до середини 1930-х років. У цьому будинку поруч з іконописними майстернями розташовувалася і творча майстерня видатного діяча культури І. Їжакевича. Саме в цьому корпусі виношувалися задуми і готувались ескізи, що згодом були втілені у фресках надбрамної церкви Лаври. У 1920–1930-х роках у майстернях цього будинку працювали такі видатні митці, як О. Щусев (академік), М. Глушенко (народний художник України, лауреат Державної премії України ім. Т.Г. Шевченка), Ф. Коновалюк. Тут створювали свої унікальні твори народні майстрині Параска Власенко, Тетяна Пата та ін.

У 1950–1970 рр. у майстернях 30-го корпусу працювали такі видатні художники, як М. Дергус (академік, народний художник України, лауреат Державної премії України ім. Т.Г. Шевченка), І. Гончар (народний художник України, лауреат Державної премії України ім. Т.Г. Шевченка), В. Бородай (академік, народний художник України, лауреат Ленінської премії), С. Кириченко (народний художник України), К. Гвоздик (учень М. Бойчука, репресований), О. Бізюков (представник школи М. Бойчука, репресований), М. Мовчун (лауреат Державної премії СРСР), Г. Киянченко, Н. Гутман, А. Шапран, М. Декерменджі, Т. Барінова, Ю. Фрідман, А. Морозов, Б. Раппопорт, А. Файнерман, Л. Ходченко, Г. Боня (заслужений художник України), В. Вовченко, С. Подерв'янський (професор, народний художник України) та ін.

Тож, на нашу думку, було б цілком справедливо на знак пошани встановити на будівлі 30-го корпусу меморіальну дошку з переліком найбільш відомих діячів української художньої культури, які раніше тут працювали. Це свідчило б про вияв людяності та гуманності наших сучасників (як державних керівників, так і творчої інтелігенції) і стало хорошим прикладом доброї справи для наступних поколінь. Адже люди не вічні. Вічні тільки їхні добрі діяння.

Так склалося історично, що українська нація впродовж тривалого часу була позбавлена можливості вповні реалізувати свій економічний та духовний потенціал, приречена, як зазначав О. Довженко, на становище «вічного парубка». Залежність від юрисдикції іноземних держав, що не дозволяла розбудовувати власні державні інституції та провадити самостійну політику, позначалася на нерівномірності розвитку сфери культури. Асиміляційна політика Речі Посполитої, самодержавної Росії та Австро-Угорщини знекровлювала національну еліту або змушувала її слугувати інтересам пануючої нації. Внаслідок цього з України інтенсивно висмоктувалися природні та духовні багатства.

Особливо скрутним було становище на тих українських землях, що перебували під протекторатом Росії. Після доби козацького бароко, яка ознаменувалася високим піднесенням у всіх сферах духовного життя, Україна, повністю позбавлена решток адміністративно-державної автономії, вступила в XIX ст. Із занедбаними духовними традиціями, цілком втративши національне обличчя в галузі освіти й науки. Не змінювало становище і створення нової мережі світських навчальних закладів (університетів, ліцеїв, гімназій тощо). Вони хоч і давали знання, що відповідали рівню розвитку тогочасної науки, проте залишалися одним із форпостів колонізаторської, а отже, і русифікаторської політики царського уряду.

Денаціоналізація української культури чи не найбільше позначилася на образотворчому мистецтві, інтенсивні процеси секуляризації якого на зламі XVIII–XIX ст. не знайшли відповідного професійного забезпечення. Річ у тому, що майже до кінця XVIII ст. в Україні зберігалися, відповідно трансформуючись, середньовічні форми організації мистецької діяльності й методи професійного навчання. Оскільки основним творцем і споживачем мистецтва була церква, то й творчість художників зосереджувалася в монастирських та іконописних майстернях, друкарнях. Існували також малярські цехи, де працювали митці, характер діяльності яких істотно не відрізнявся від монастирських іконописців. І тут і там були сталі методи роботи, які з покоління в покоління передавалися від майстра до учня. Це зумовлювалося насамперед консервативністю іконописних канонів.

Проте інтенсивний розвиток книжкової гравюри в XVII–XVIII ст., що відбувався у тісних контактах із західноєвропейською художньою культурою, істотно позначився на методах професійного навчання. Останні ґрунтувалися

на засвоєнні відповідних навичок об'ємно-просторового моделювання форми через копіювання гравірованих зразків. Таким чином, система вишколення художників наблизилася до академічної. Про це свідчать книги гравірованих зразків Лаврської іконописної майстерні («кужбушки»), у яких збереглися й аркуші з учнівськими вправами. Це підтверджується і стильовими особливостями українського живопису XVII–XVIII ст. Своєю чергою, викладання в Києво-Могилянській академії основ малювання свідчило про те, що питанню художньої культури надавалося чимале суспільне значення [7, 44].

Цілком імовірно, що за сприятливих суспільно-політичних умов процеси, що відбувалися в галузі художньої освіти, неодмінно мали б завершитися створенням світського навчального закладу на кшталт західноєвропейських академій, діяльність яких прискорила б секуляризацію українського мистецтва. Адже необхідність цього процесу з середини XVIII ст. дедалі більше поставала на часі. Проте звільнення мистецтва від релігійного впливу пришвидшилося лише із заснуванням у 1757 році Петербурзької академії мистецтв (з 1764 року — Імператорська академія мистецтв). Однак слід зазначити, що діяльність цього єдиного в Російській імперії навчального закладу, який давав вищу мистецьку освіту, водночас сприяла втіленню централістських тенденцій царизму в галузі духовної культури, підпорядкуванню її русифікаторській політиці.

Відтоді як Імператорська академія мистецтв перебрала право патронажу над мистецьким життям усєї імперії, не могло бути й мови про вищу національну художню школу в Україні. Тому до російської столиці з України подалися найобдарованіші мистецькі сили. Здобувши вищу освіту, вони назавжди осідали там і своєю працею збагачували нерідну культуру. Серед них такі митці світового рівня, як Д.Г. Левицький, А.П. Лосенко, В.Л. Боровиковський, І.П. Мартос, М.М. Ге, І.Ю. Рєпін, М.С. Самокиш, не кажучи вже про цілу низку художників менш знаних. Та й доля великого Т. Шевченка склалася так, що його таланти розвивалися в основному за межами Батьківщини. Посади учителів малювання в навчальних закладах України (університетах, ліцеях, гімназіях) обіймало чимало художників іншонаціонального походження (росіян, поляків, німців та ін.). Серед них переважали вихованці Петербурзької академії. Зрозуміло, що неправильно було б применшувати позитивне значення останньої в поширенні нових методів навчання та розвитку художньо-естетичних

смаків. Петербурзька академія сприяла як загальнокультурному розвитку, так і давала необхідну професійну підготовку, потрібну для вступу на навчання до цього ж вишу. До того ж фаховий рівень творчості вихованців Академії незрівнянно, як на свої часи, перевищував як рівень численних художників-самоуків, серед яких було чимало кріпаків, що працювали по поміщицьких маєтках, так і майстрів з іконописних майстерень і малярських цехів.

З другої половини XIX ст. почала формуватися система приватних навчальних закладів, що забезпечувала початкову і середню художню освіту. Серед них найпомітнішу роль відіграли школа М. Раєвської у Харкові та рисувальна школа М. Мурашка в Києві. Під опікою Імператорської Академії мистецтв створювалися художні училища. Діяльність усіх цих закладів сприяла підвищенню рівня професійної підготовки та пошвавленню художнього життя. Проте цей процес не був забезпечений відповідною державною програмою щодо розвитку національної культури. Отож з усією очевидністю постає питання про необхідність утворення державної інституції, здатної забезпечити потреби в розвитку та зміцненні національної школи в галузі образотворчого мистецтва. У зв'язку з цим була реалізована ідея заснування власної національної мистецької академії. Ідея, яка збуджувала увагу ще молодого Т.Г. Шевченка і його учителя К.П. Брюллова.

Заснування у 1917 році державної Української академії мистецтва, створення Національної академії наук України, Київського архітектурного інституту та інших наукових і культурних центрів стає знаменною подією в історії становлення нової художньої культури в Україні.

Одним із перших заходів уряду Центральної Ради для вільного розвитку української національної культури стало створення державної системи вищої та середньої художньої освіти. Найстарішим закладом вважається Київський державний художній інститут. В умовах воєнного часу, гострої політичної боротьби і економічної розрухи оперативно розв'язувалися питання щодо розвитку національної культури. Перші кроки діяльності як уряду Центральної Ради, так і радянського позначені історичними рішеннями про заснування цілої низки нових інституцій, покликаних розвивати національну науку й культуру. Так, відомо, що 1918 році розроблявся проект організації Всеукраїнської Академії наук, було створено Київський архі-

тектурний інститут та інші заклади культури й мистецтва.

На жаль, сьогодні діячі культури і мистецтва, особливо члени Спілки художників України, перебувають у жалюгідному становищі. Держава вже давно припинила виділяти кошти на придбання творів образотворчого мистецтва. Нині державні музеї не поповнюються творами сучасних художників. Художній ринок в Україні через відсутність законів про меценатську діяльність є не сформованим, хаотичним і не стабільним. Як же вижити художникам, коли уряд прирівняв їхню творчу діяльність до виробничої бізнесової категорії? Крім того, підвищилася в кілька разів вартість утримання творчих майстерень, зросли комунальні послуги. При цьому художникам необхідно купувати фарби, полотно та інші матеріали, які те ж значно подорожчали. У більшості митців пенсії мізерні. Молодь же перебуває в зовсім безвихідній ситуації, оскільки держава перестала опікуватися її творчим життям. Один час існувала якась надія на увагу до художників, коли за підписом колишнього прем'єр-міністра України А.К. Кінаха вийшла Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми підтримки Національних творчих спілок на 2003–2005 роки» від 19.09.2002 року за № 1398, яка передбачала заходи щодо покращення умов діяльності для працівників культури і мистецтва. Відтоді, як було підписано цей документ, минуло 15 років, проте більшість його розділів не виконано. На жаль, мусимо констатувати, що за період незалежності діячі культури і мистецтва були ошукані, адже не отримали ніякої допомоги ні з боку уряду, ні з боку президентів України.

Керівництво Спілки художників України та деякі митці неодноразово звертались до уряду з проханням відновити дію зазначеної постанови у 2015–2017 роках, хоча б тих розділів, які не потребували значних витрат бюджетних коштів. Проте марно. Отримали звичайну відписку про неможливість її виконання.

І ось на початку XXI ст. прийшла нова біда: «великі інтелекти» від колишнього уряду припинили фінансування Спілки художників України. Почалася рейдерська атака на творчу інтелігенцію України. На нашу думку, усе це ні Спілка художників України, ні митці інших творчих спілок не витримають. Когось дуже турбують приміщення останніх та їхніх майстерень.

ДЖЕРЕЛА

1. Жолтовський П.М. Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст. / П.М. Жолтовський. — К. : Наукова думка, 1983. — 179 с.
2. Запаско Я. Початки українського друкарства / Я. Запаско, О. Мацюк, В. Стасенко. — Львів : Центр Європи, 2000. — 222 с.
3. Іваненко О.Д. Друкар книжок небачених : Повість [Електронний ресурс] / О.Д. Іваненко // Український освітній портал. — Режим доступу : <http://teacher.in.ua/navchalni-predmeti/ukr-mova-literatura/materiali-do-urokiv/oksana-ivanenko-pov-st-drukar-knizhok-nebachenih.html>.
4. Макаренко Микола. Орнаментація української книжки XVI–XVIII ст. / Микола Макаренко // Окремий відбиток з : Труди наукового інституту книгознавства. — К., 1926. — Т. 1. — С. 1–70.
5. Журавский А. 450 лет белорусского книгопечатания / А. Журавский, А. Булько // Книга. Исследования и материалы. — М., 1967. — Сб. 14. — С. 104–120.
6. Мильников А.С. Где и когда началось славянское книгопечатание? [Текст] / А.С. Мильников. — М. : Книга, 1967. — Книга. Исследования и материалы. — Москва : Книга, 1967. — Вып. XIV. — С. 121–133.
7. Криволапов М. Українське мистецтво ХХ століття в художній критиці. Теорія. Історія. Практика : монографія / М. Криволапов. — К. : Тов. ВК КИТ, 2010. — 476 с.